

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

M 63

SÄMJA OCH OSÄMJA
(vänskap och hat)

Märk att uttrycken i människans tal för sämja och osämja m.m. behandlas i frågelistan "Tala och tåga"!

I. Sämja.

Märk, att ord som 'godmodig, foglig, välvillig, hjälpsam' redan behandlats i frågelistan "Lynne och karaktär", punkterna 29 och 37!

1. Sämja: är detta ord levande i målet? Giv ex. på dess användning! Förekommer det i vissa ordspråk eller talesätt? Ex.: Då sämjan är god, ryms det sju i en sliphö; supa sämja 'vid hemkomsten från kyrkan äta med samma sked ur samma fat' (om bröd och brudgum).

2. Finnas i målet andra beteckningar för sämja (öndräkt): enhålla?

Vad betyder i målet ordet enighet? Giv ex. på hur det används!

3. Sämjas (sämas, sämmas): är detta ord levande i målet? Vad betyder det (lova i sämja, komma överens, bli förlikta)?

Finnas andra ord eller uttryck med samma betydelser? Ex.: vara på ett, vara över ett, sinna sig (han sinnade sig bra efter annat folk), samliskas, samsa(s), tävas.

Beteckningar för hålla med? medhåll?

4. Sams? Finns särskild flertalsform? Giv ex. på denna!

Finnas andra ord med samma betydelse: enhållig, entente (vi var farligt entente), samsog, samtyckt, sämjog, sämjulich, sämilig? Giv ex. på dessa ords bruk!

Finns ordet enig i målet, och hur brukas det?

Ense (ens)? Är detta ord levande i målet, och hur brukas det (lägg te en riksdaler så ä vi ensna)? Överens?

5. Beteckningar för bilägga, slita (en tvist): lika bort, samsa? för förlika, försona: sona, sosa hop? för förlikas, försonas: likas, sävla? för förlikning: lika, likning, samsning?

6. Blidka: finns detta ord i målet (han är inte till att blidka)? Har målet något annat ord med denna betydelse?

Beteckningar för stilla sin vrede, bli mildare till sinnes: blidgas, blödas, säva sig, rättas till?

II. Osämja.

Märk, att ord som krångelmakare, vresig, trätgirig, illvillig, hämndgirig redan behandlats i frågelistan "Lynne och karaktär" samt ord som kält, gräl, ovet, tråta i frågelistan "Tala och tåga"! Om processande o.d., se särskild frågelista!

7. Osämja: är detta ord levande i målet? Giv ex. på dess användning (hon ställer till osämja i gårdom)!

Finnas andra ord med betydelsen osämja (oenighet, tvist): dela, kilter, kiivning, napp-run, oenä, ogreda, reger, risp, smål,

stragilj? Finnas hithörande ord med mera specialiserad betydelse? Ex. rispetag häftig tvist, som gränsar till slagsmål, snurr obetydlig tvist; missförstånd (det kom en snurr på tråden).

8. Osams? Finns särskild flertalsform? Giv ex. på denna! Finnas andra ord med samma betydelse: okams, oknyckt, okompanes, osåter? Giv ex. på dessa ords användning!

9. Beteckningar för vara oense, leva iosämja, tvista: bända, dela, fåssas med, föra hundhus, hålla hundleverne, kimpas, kiva, missämjas, nappas, osämjas, skäl-akta, stretas, strida, stridas, tuas, tya, tvesta, äntras?

Kan ordet tagas betyda tvista? I Vämhus i Dalarna betyder tass (med stark böjning) tvista och tågås (med svag böjning) bröttas. Finns någon motsvarighet till denna differentiering i Edert mål?

10. Beteckningar för råka i tvist, komma i delo? Ex.: skära ihop (med), sätta sig i bälte med, han hade ofta varit i sicksack med länsman.

11. Finnas hithörande föreställningar av vidskeplig natur? Ex. hågvändning konsten att genom trolldom ställa till oenighet.

12. Finnas rent dialektala beteckningar för ont anslag, intrig: illor, ledska, illstiktning, inmaka-råd, samsättning? för anstifta ont (intrigera): anstikta, broa för ngn, brygga, grömma, instikta, kockla, lista, måka, samsätta sig, sätta ihop, stikta, åtsömmas? för intrigmakare: häcklare, koltare? för intrigmakerska: häckla, illgärsrot?

13. Beteckningar för vredgad (förbittrad, uppretad, arg, ond): agg, argfull, argog, bölsk, elak, gram, grå (han är så grå på henne), ilsk, ilter, olm, oppsatt, pörog, red, sint, sinnog, tillagad, tändande, upptuttad, vill?

Användes orden arg och elak i överförd bemärkelse? Ex: vi ska vara arga i dag vi skola slakta i dag, det var elakt att se hur hon led.

14. Beteckningar för harmsen, förtretad, stött, sårad: förturvad, grånog, harm, harmen, harmut, harmsinnad, harmsken, illatagen, pårten, små, sned, stickjot?

Märk, att ord som missnöjd, behandlats i frågelistan "Glädje och sorg", punkt 23.

15. Beteckningar för ursinnig, rasande: blära, genombiten, gramsk, od, toppeter, toppvriden, trynvild, ursinnad, ursint, viller och galen?

Giv ex. på kroppsliga uttryck för stark ilska: hon var ettergrön i ögonen av ilska, han är så arg så han kan bita spik, ... flyga i småtter, ganstämna mällöshet på grund av vrede, han blev så arg så han stank hoppade av ilska!

16. Beteckningar för vrede (förargelse, uppbrusning): arga, arghet, fräs, harm (han gjorde det i harmen), harmsinnighet, härj, illmutt, illmäcke, illtycke, sinne (han hade brukat

sinne på henne bemött henne med vredesmod, det är bara snoren och sinnet i mig jag är snuvig och ilsken), örvett rase-ri?

Finns särskild beteckning för anfall av vrede: fåm, svem-me?

Finns uttryck som det gror i honom han är förargad däröver?

17. Beteckningar för vara vred (vredgas, vara harmsen, vara rasande): argas, arga sig, harmas, harma sig, harmgöra, harmskas, ilskas, ha modra, vredas?

18. Beteckningar för bli ond (brusa upp): blixta till, brusa till, börsta sig, börstas, gråna, ondas, rassna, sticknas, örras?

Finns i målet omskrivande uttryck för att bli arg? Ex: jag tog hundtröjan på mig och sa ifrån, fnurra åstad avlägsna sig i vredesmod, vreden rann på mig, det rann opp i näsan på mig jag blev ond, ta till vägs hastigt bli ond.

19. Finns särskilda beteckningar för att misstycka (ngt), ta illa vid sig? Ex: ampa, jöska sig, vara åt (hon var så åt det så förargad däröver, du skall inte tycka vara åt fast vi gingo ifrån dig ta illa upp, att..., han tyckte vara åt för jag hörde efter med någon annan han tyckte illa vara, att...).

20. Beteckningar för förarga (reta, retas): abba upp, arga, argas med, arpa, egna, harmgöra, härja, härsa, ilska(s), irga, irra (irra foten åt hunden), kimra, kreta, menas (han bara menas med dem), miggas, misstycka (svaret misstyckte kungen), nagra, pärra, stussa, tagas (de togos så länge vid honom tills han vart elak), teta, tirras, trega, treta, trita, tryta, ärta (upp), ärtas? för vara retsam: han är retandes med honom, sita och trollas? för retsam (förtretlig): ledhågad, menig, teting, tritlig, trollig? för retsam människa: menbälg, menpung, retbeta, retespån, tetespeta?

Finns särskilda uttryck för att någon göres för att förarga (på kiv): på träg, i tete?

21. Skada (verb)? Styr det dativ? Giv ex. på ordets användning i målet!

I Älvdalen i Dalarna motsvaras skada dels av skådå tillfoga ont, dels av skada (i uttr. som det skadar nog inte). Äro dylika dubbelformer kända på andra håll?

22. Andra beteckningar för tillfoga skada, göra ont: harmas, illa, illgärda, göra illa (styr det dativ?), göra illt, mena, nagga, salta (han har saltat riktigt åt honom), skadera?

23. Beteckningar för förolämpa (förödmjuka): apa, granda, tätta ihop?

Finns mera egenartade, hithöriga uttryck? Ex: knäppa av skällan förödmjuka ngn, vara ett fotatråd bli förolämpad, förödmjukad.

24. Beteckningar för pina, plåga: pintera, pona, trubbla med, äta ut?

25. Skada (subst.): hur böjes ordet? Finnas möjligen två olika former av ordet, så att t.ex. (som på Sollerön i Dalarna) skådå har konkret betydelse (ersätta skadan etc.) men skada användes i uttryck som det var skada på den där hästen?

26. Andra beteckningar för skada (ont, som ngn gör eller lider): men (hon gjorde sig så mycket till mens), tete?

27. Skadlig (skalig, skadulig): finns detta ord i målet? Vad betyder det (som gör skada, som är för god för ett visst ändamål)? Ex: han är för skadlig hava i arbetom, han-där rocken, det vore inte skadligt att kasta bort det.

28. Slagsmål: är ordet levande i målet? Andra beteckningar för slagsmål: bulte, hoptag?

Anför till detta ämne hörande ord och uttryck. Ex: slagsbult, slåsskämpe slagskämpe, lemmaläster mörbultad, skamfera mörbulta, föke, skoljfärd minnesbeta. Finnas minnen av slagsmål på marknader, slagsmål byar och socknar emellan, ättefejder och blodshämnd m.m.? Märk, att den regelrätta brottningen behandlas i frågelistan "Idrottslekar".

Finnas hithörande ord, som beteckna stort slagsmål: storslagsmål? mera obetydligt slagsmål: gurgelkalas, kattkrig? Finnas minnen av yttranden, som tyda på, att bröllop eller marknader utan större slagsmål ansågos misslyckade? att den, som undandrog sig slagsmål, ansågs ärelös? Märk, att krig och militärväsen komma att behandlas i särskild frågelistas,

29. Slåss (slådas)? Hur böjes ordet? Andra beteckningar för slåss: bankas, plitas, rivas, spännas, tupplivas?

Beteckningar för ryka ihop (och slåss): nappa ihop, smatta ihop?

Märk, att beteckningarna för slå, stryk m.m. behandlas i frågelistan "Uppfostran".

III. Vänskap.

30. Vän (vin)? Är ordet levande i målet? Hur heter flertalsformen? Giv ex. på ordets användning i jollrande tal, särskilt till barn eller katter. Ex: jag ska ge lillvännen litet äta (om en katt).

31. Finns särskild beteckning för hjärtevän, intim vän, god kamrat: funtfadder, kompan? för umgängesvän (stallbroder, supbroder): sällskapsman, sällskapsvän? för umgänge, sällskap: lag, samlag, samvara?

32. Vänskap? Är ordet möjligen levande i målet? Kan det ha annan betydelse än i riksspråket (trolovning)?

Andra beteckningar för vänskap: gunst, vänka?

33. Huld? Är det a adjektiv möjligen levande i målet? Vad betyder det? Giv ex. på dess användning: huld om kräken, huld om styvern, jag är varken huld eller skyld honom jag har ingenting gemensamt med honom.

34. Beteckningar för huldhet, ömhet: huldhet, hullan, hyllest? för öm omvårdnad: hyllan, pussel? för ställe där man har gunst och vård: vantahölla?

35. Finnas särskilda beteckningar för visa sig vänlig mot, omhulda: hulla, hylla, häla, pussla, välñas (han välnades med gossen), vilnas vid, välñas, vänkas?

Märk, att vård av barn, fattiga, sjuka och gamla behandlas i andra frågelistor.

36. Hjälpa (hjälp)? Hur böjes ordet? Styr det dativ (hjälp någon annan och stälpa sig själv)?

Hjälp (hjälp)? Giv ex. på användningen av detta ord. Finns hjälppråd, och vad betyder det (hjälpreda, utväg, tillflykt)?

Beteckningar för hjälpare: hjälpesman? för kvinna, som hjälper till: hjälpa, hjälpkäring?

37. Älska? Är detta ord levande i målet? Kan det möjligen användas endast om djur? Giv ex. på dess användning.

Andra beteckningar för älska, tycka om: vara glad i, lika (det är slut, att jag duger lika den där karlen, jag är så avlagad i dag så jag likar mig inte själv), räkna (han räknar om henne), vara säll i (av)?

Beteckningar för omtyckt, avhållen, som gör ett älskligt och behagligt intryck, sympatisk: avtyckt, däl, gullig, håtten? för sympatisk, avhållen människa: hugnadssmul?

38. Hur uttrycker man, att ett innerligt vänskaps- eller kärleksförhållande råder mellan två människor? Ex. det är väl mellan dem; det är kärt mellan dem; det är tjävrigt mellan dem det råder en överdriven vänskap mellan dem.

39. Tillgiven (tillgivig)? Är detta ord levande i målet?

Andra beteckningar för tillgiven: älsken (älsk)? Kan detta ord användas endast om djur?

Beteckningar för förälskad: kär.

40. Kärlek? Älskog? Är något av dessa ord levande i målet? Hur användes de? Ex: du har ingen kärlek (säges till den, som ej lyckas tända brasan); det är slut med kärleken (säges, då två med linna hopbundna notbåtar skiljas); lägga älskog på tycka om.

Finnas andra beteckningar för kärlek: kärlighet?

41. Beteckningar för omfamna: fånga, halsa, hålla ikring, klösa?

Märk, att kyssen och andra sexuallivets intimare yttringar behandlas i frågelistan "Bakdel och könsorgan".

42. Ömka (ynka)? Är detta ord levande i målet? Har ordet även annan användning än i riksspråket? Ex: hästen ömkar foten är öm i foten, så att han går försiktigt på den.

Finnas andra beteckningar för ömka (beklaga, tycka synd om): anka, änka, gudnåda, tycka veslan (jag tyckte veslan småkullorna)?

Anför uttryck för beklagande. Ex: stackars skjåt, de armingarna, vilken vesling, tobakslösa och två blötliar, och pojkskallen står ute i myren och stirrar slik, ritingen.

Märk, att beteckningar för ömklig, beklagansvärd behandlas i frågelista "Glädje och sorg" punkt 20.

43. Trösta? Finns detta ord i målet? Har det möjligen annan betydelse än i riksspråket (våga, ha lust att)?

Andra beteckningar för trösta: hugga, skrupa upp, vilka?

Beteckningar för otröstlig: hugglös?

44. Tacka, verb? Styr detta verb dativ (du ska tacka allom)? Finnas särskilda uttryck med detsamma? Ex: tacka den som bjöd dig (till den, som försmår erbjuden gåva).

Anför målets uttryck för tacksamhet. Ex: tack; kära kära tack för; tack nu; tackom; tack och tack; tack för mer slikt; tack för

uti var (då ett kärll eller en korg återlämnas); mycken tack; tack ska du ha och gott ska du få bara bocken har killat; tack ska du ha ändeliga.

45. Beteckningar för vara tacksam (visa erkänsla): sköna på, velda? för tacksam: skönsam? för tacksamhet (erkänsla): skön?

IV. Hat m.m.

46. Hata? Är detta ord levande i målet? Hur böjes det? Giv ex. på dess användning.

Andra beteckningar för hata (hysa agg till, avsky för): aggas, gråna, huskas åt, spy på, styggas, tusas, vräkta, äta (jag ska äta dig in i ringaste rot hata dig till det yttersta).

Kan verbet säta akta, värdera, åtföljt av negation, få betydelsen avsky, förakta (jag säter dig inte jag avskyr dig)?

47. Hat? Är ordet möjligen levande i målet? Giv ex. på dess användning.

Andra beteckningar för hat (agg, avsky, ovilja): ank, avleda, grådot, gråsådor (ha gråsådor till ngn), harm (slå harm till fetta hat till), illhärde, illtycke, nagg, nit (han har sådant nit till honom), sköra, stru, tåt, vräkt?

48. Beteckningar för hatfull (hätsk, avogt sinnad, som har ont i sinnet): avhagsen, grollog, hatisk, hatig (han är hatig utå mig hatfull mot mig), illhågad, illhärdot?

49. Fiende (fiunde)? Är detta ord möjligen genuint i målet? Giv ex. på dess användning. Finns det kanske endast i bestämd form och som svordom (det är sliksom fiunden det är då också själva f-n)?

Andra beteckningar för fiende: fiendsman, illgärande, motgärande, varg?

50. Beteckning för fiendskap (ovänskap, groll): grått (det är grått mellan dem), illbeta, kränkt (det har kommit något kränkt mellan dem), missgrunne, olag, sjukt (det har blivit något sjukt mellan dem), tjänk?

51. Avund (åvund)? Är detta ord levande i målet?

Andra beteckningar för avund: avundsjukhet, avundothet, mek?

Anför från riksspråket avvikande sammansättningar med avund, ex: avundsbit någonting som väcker avund, avundsknut av sig själv tillkommen knut, avundståta mullvad, som gör gångar i gräsvallen under säden men ej skjuter några högar, avundsverk illdåd, förestavat av avund, avundsvärk värk, som avundsjuka människor trol-lat på en.

52. Beteckningar för avundsjuk: åvunder, avundsklig, åvun-nog, avuren, vrantuer? för avundas (missunna): avundsjukas, danta, kvea (han kvear mig maten; kan jag få detta okveandes), kvi-da på, meas, ounna? för avundsjuk människa: avundsklave, avunds-gula, avundskrok, avundskäring, kvebuk?

53. Hämnas? Är detta ord genuint i målet? Giv ex. på flertalsformer av ordet.

Andra beteckningar för hämnas (taga hämnd på): mjöla, plug-ga (jag ska plugga honom för det taga hämnd på), spita?

Märk, att beteckningar för hämndgirig behandlas i frågelistan "Lynne och karaktär", punkt 18.